

UDK 321.6"19":27-789.33(497.5)

Pregledni članak

Primljeno: 24. 11. 2008.

Prihvaćeno: 10. 7. 2009.

TRI HRVATSKA DOMINIKANCA (HIJACINT BOŠKOVIĆ, DOMINIK BARAČ I JORDAN KUNIČIĆ) O TOTALITARNIM IDEOLOGIJAMA 20. STOLJEĆA

Alojz ĆUBELIĆ

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Vlaška 38, p.p. 432, 10 001 Zagreb

alojz@dominikanci.hr

Sažetak

U radu se problematizira stav trojice dominikanaca s hrvatskog područja o osnovnim totalitarnim ideologijama u 20. stoljeću. Nije teško zamijetiti da su ideologije nacionalsocijalizma, fašizma, boljševizma i komunizma bile katastrofalne u praksi. Ono što je na određen način ključno jest zapravo kritički stav u određenom povijesnom kontekstu. Tu svojevrsnu političku filozofiju koja je postala vrlo aktualnom tridesetih godina 20. stoljeća u svojim djelima izlažu hrvatski dominikanci Hijacint Stjepan Bošković, Dominik Barač i Jordan Kuničić. Oni su se u tom smislu pokazali samosvojnimi misliocima koji se nisu povodili »duhom toga vremena« nego su išli povrh redovitog priklanjanja uz službene obrasce mišljenja i djelovanja. Naposljetku, iz njihovog se spekuliranja može uočiti kako je u kršćanskoj riznici dostatno blaga za blagotvorno djelovanje u svakom vremenu i kontekstu.

Ključne riječi: totalitarizam, ideologija, fašizam, nacionalsocijalizam, boljševizam, komunizam.

Uvod

Papa Pio XI. je svojim enciklikama (*Non abbiamo bisogno* [1931.], osuda talijanskog fašizma), *Mit brennender Sorge* [1937.], osuda nacionalsocijalizma i rasnih teorija i *Divini Redemptoris* [1937.], osuda komunizma), pobudio pojačan interes u cijelom kršćanskom svijetu, posebice u zemljama u kojima su se već

nazirali budući sukobi totalitarističkih ideologija. U te su se rasprave uključili i hrvatski katolički laici, sveučilišni profesori i predstavnici najistaknutijih redova (isusovci, franjevci, dominikanci).¹

Ono o čemu se sve donedavno potajice i kriomice šaputalo, sada kao iz nekoga grotla suklja na površinu, jer je tako dugo boravilo u kolektivnoj, narodnoj svijesti i podsvijesti. Konačno je došlo vrijeme da se slobodno i, koliko je to nama moguće, objektivno suočimo s nedavnom prošlošću, odnosno s onim razdobljem koje nas je i mimo naše volje intenzivno obilježilo i oblikovalo. Hegel je na više mjesta u svom filozofskom sustavu izložio ideju prema kojoj se možemo nadati određenoj evoluciji na svim područjima očitovanja ljudskoga duha, što uključuje i razne »filozofije« koje su nam prethodile. Nije upitno da takvo »oslanjanje jednih na druge« biva internom logikom razvoja, no pitanje je nazočimo li odista takvoj evoluciji? Koliko su Hegelove riječi istinite, možemo kao povijesni svjedoci određenog vremena to potvrditi ili zanijekati, no nužno je da sadašnjost »crpi« iz prošlosti, jer bez toga nema kvalitativnog razvitka. Osim toga, određeni eklektizam oznaka je svakog filozofskog sustava jer se prema logici stvari mora referirati na ideje kojima se ili suprotstavlja ili ih integrira u vlastiti sustav. U tom smislu čini nam se poticajnim široj javnosti osvijetliti djelo trojice dominikanaca 20. stoljeća s hrvatskoga područja koji su se, između ostalih tema iz njihova opusa, bavili totalitarnim ideologijama 20. stoljeća. Riječ je o Hijacintu Boškoviću, Dominiku Baraču i Jordanu Kuničiću. Kao što je to slučaj i s brojnim drugim zaslužnim autorima iz bliskog nam 20. stoljeća, pretpostavljamo kako tek sada dolazi vrijeme da se s njima malo bolje upoznamo te da iz toga susreta iziđemo duhovno i intelektualno bogatiji.

O Hijacintu Boškoviću, Dominiku Baraču i Jordanu Kuničiću pisali su Tomo Vereš, Petar Strčić, Marijan Biškup, Franjo Šanjek, Ivan Armanda, Anto Gavrić, Hrvoje Lasić i drugi.² Koliko god su oni iscrpno progovorili o trojici

¹ Usp. Karlo GRIMM, Marksizam i katolicizam, u: *Život*, 15 (1934.) 5, 202-220, Vilim KEIL-BACH, Problem fašizma, u: *Život*, 13 (1932.) 8, 337-345., Ivo ORŠANIĆ, Katolici i današnji socijalni smjerovi, u: *Život*, 14 (1933.) 3, 112-121 i dr.

² Ovdje navodim samo neke radove pojedinih autora. Svako od ovih izdanja donosi potpuniju biografiju dosad napisanih radova o ovoj trojici dominikanaca. Hijacint BOŠKOVIĆ, *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, Petar Strčić (ur.), Zagreb, 2000., 104; Ivan ARMANDA, Dr. fr. Hijacint Bošković – velikan vjere i razuma, u: *Marulić*, 40 (2007.) 1, 32-40; Tomo VEREŠ, Zaboravljeni hrvatski mislilac: Hijacint Bošković (1900. – 1947.), u: *Obnovljeni život*, 32 (1977.) 5, 464-471; Hrvoje LASIĆ, Ruska filozofija u interpretaciji Dominika Barača, u: *Obnovljeni život*, 61 (2006.) 1, 41-58; Ivan ARMANDA, Dr. fr. Dominik Barač – mučenik za istinu, u: *Marulić*, 39 (2006.) 1, 28-40; Hrvoje LASIĆ, Komunizam s idejnog i etičkog stajališta u djelima J. Kuničića, u: *Obnovljeni život*, 58 (2003.) 1, 5- 22; Ivan ARMANDA, Dr. fr. Jordan Kuničić – hrvatski teolog svjetskog glasa, u: *Marulić*, 39 (2006.) 3, 429-438; i u: *Marulić*, 39 (2006.) 4, 637-651.

spomenutih autora i problematizirali neke vidove njihove misli, uvijek ostaje prostora za daljnje istraživanje. Stoga u ovom prikazu ne želimo ponavljati ono što je već rečeno na ovoj ili onoj razini. Unatoč tim vrijednim napisima, čini se da su oni većini naših suvremenika ipak ostali nepoznati. Osim toga, ovu smo trojicu dominikanaca »strpali u isti koš« ne samo zato što je riječ o duhovnim sinovima sv. Dominika nego zato što su zapravo svaki na svoj način uputili korjenitu kritiku totalitarnih ideologija 20. stoljeća. U smislu nekog istraživačkog erosa zadivljujuće je i ohrabrujuće s povijesne distance utvrditi kako je riječ o kritičkim duhovima koji se nisu dali sputati čak ni prijetnjama da bi ih njihova kritika mogla koštati glave, kao što je to bio slučaj s Dominikom Baraćem. O autorima najbolje govore njihova djela.

1. Hijacint Bošković – kritičar fašizma i nacionalnog socijalizma

Prvo izdanje djela Hijacinta Boškovića *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma* ugledalo je svjetlo dana u Zagrebu 1939. godine.³ U tom djelu Hijacint Bošković prvotno istražuje uzroke koji su pridonijeli rađanju navedenih ideologija. Jedan od uzroka vidi u prevratu koji se dogodio u vrijeme Renéa Descartesa, odnosno moderne filozofije i korjenitog raskida sa srednjovjekovnom tradicijom. Zahvaljujući čuvenoj kartezijanskoj metodi, čovjek ima zajamčena i laka pravila, te je u mogućnosti sam steći ono istinito, pomoću vlastitih sila i dobrom uporabom razuma. Oslanjajući se na metodološku sumnju i na distanciranje od autoriteta, Descartes utemeljuje moderni racionalizam. Bošković smatra pogubnim to što se čovjeka postavilo takoreći u središte svijeta i mišljenja. »Tako je subjektivističkim nazorom moderni čovjek riješio svoj odnos prema sebi samome, a racionalizmom prema Bogu, i individualizmom prema bližnjemu.«⁴ Time se utire put strogom i isključujućem subjektivizmu koji ne samo da ne vodi računa o onome što je objektivna istina nego je ona potpuno ovisna o subjektu i njegovom poimanju. Svaka je istina zapravo subjektivna istina te svatko pojedinačno posjeduje svoju istinu. Uz subjektivizam Bošković kritizira i racionalizam prema kojem je razum vrhovno mjerilo istine i ne može se govoriti o istinitom kao o onome što razum ne bi bio kadar dohvatiti. Ukoliko se na taj način prilazi stvarnosti, pojam individuuma istiskuje pojam osobe iz uporabe. »No pojam 'osobe' u modernom subjektivističko-materija-

³ Akademik Petar Strčić priredio je drugo izdanje 2000. godine također u Zagrebu. Osim toga, napisao je opsežnu studiju *Život i djelo dominikanca dr. Hijacinta Boškovića* zajedno sa užim izborom literature, Zagreb, 2000., 71-104.

⁴ Hijacint BOŠKOVIĆ, *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, 15.

lističkom društvu zamijenjen je pojmom individuuma. Zajednicu srednjega vijeka povezivao je objektivan nauk, koji je kulminirao u ideji Boga, prema kojemu su morali svi uskladiti svoja nastojanja. Makar svi ljudi bili različite nacionalnosti, ipak su svi djeca Božja, svima je zajednička jedna nebeska domovina, svi teže konačno za jednim ciljem. U modernom društvu toga nema.⁵ U konačnici takav stav vodi isključivanju Boga ne samo iz društvenoga nego i iz privatnoga života svake osobe. Time se naslućuje i specifična antropologija koja je zapravo karikatura onoga što čovjek uistinu jest. »Čovjek se oslobodio Boga i svih vrijednosti, nije doduše ni od koga ništa dobivao, ali je zato postao slobodan od svega, od svakoga zakona i svake norme. Zato i Adam Smith ovako formulira gospodarski zakon: gospodarstvo je autonomno, samostalno i neovisno i o državnim i o Božjim zakonima.«⁶ Važno je već sada uočiti da sva trojica dominikanaca u promišljanju o ovim ideologijama i njihovim posljedicama izlažu antropologiju koja se izvodi prema kršćanskim načelima i poimanju. A tu, kao vjerni sinovi sv. Dominika, sva trojica u intelektualnom i duhovnom smislu golemim dijelom baštine od nauka svetog Tome Akvinskoga i Alberta Velikog. Bošković konstatira da »država, u kojoj vlada neobuzdana i nerazborita sloboda, tako da je u njoj princip jedinstva potpuno nestao, teži k anarhiji. Država naprotiv, koja tako neobuzdano naglasuje princip auktoreteta, da skućuje ili možda uništava svaku slobodu, zove se tiranstvo.«⁷ Stoga je on za to da se pojmu države priđe razborito kao određenoj vrijednosti koju ipak ne treba divinizirati niti apsolutizirati. »Da netko smatra državu za nešto veliko, da je poistovjetuje s narodnošću i da je smatra najvećom zajedničkom vrednotom, za koju je spreman da dade i svoj život, to je lako shvatljivo, ali da ta zauzetost za državu može doći do neke vrsti obožavanja, u kojem se neka apstraktna ideja, ostvarena u državi, uzimlje za konačni cilj svih ljudskih pojedinačnih i zajedničkih nastojanja, da zato ta država bude zadnji motiv moralnosti i prava, to je svakako teško shvatiti.«⁸ Hijacint Bošković će u razmatranju o nacionalnom socijalizmu, odnosno totalitarističkim pokretima analizirati osobito hegelijanizam kao daljnji uzrok nastanka navedenih režima. Naime, Hegel je smatrao da ovaj svijet nije samo priroda kojoj treba biti gospodar i posjednik već je i ljudski svijet. Duhovno zadovoljstvo događa se uzajamnim poštivanjem ljudi. To je svrha povijesti. U slobodnoj je državi mjesto gdje će se zbiti to poštivanje. Tada će realnost izniknuti kao sâmno djelo duha. Bogatstvo,

⁵ *Isto*, 20.

⁶ *Isto*, 19.

⁷ *Isto*, 25.

⁸ *Isto*, 27.

pravo, pravda, ustrojstvo državne moći tvore ono što Hegel naziva *objektivnim duhom*. Na svršetku praktične preobrazbe stvarnosti duh se postavlja nasuprot samom sebi i pronalazi se u uredbama koje je sam stvorio.

Bošković drži da je »najsavršenija i najzadnja objektivacija ideje u društvu ili u državi. Država je ona zadnja institucija, kojom je usmjereno usavršavanje ideje, i toj su instituciji podređene sve ostale manifestacije duha. Ona apsorbira sve, što sadrži pojedinac, obitelj i ostala društva, te je prema tome apsolutna vrijednost i mjerilo svakog djelovanja.«⁹ Međutim, prema Hegelu država nije posljednje očitovanje duha. Iznad objektivnog duha nalazi se *apsolutni duh*. Samo u njemu duh postiže puno zadovoljstvo. Oslobađa se konačnosti koja ga je obilježavala u njegovoj protivnosti s prirodom. Religija subjektu pruža sabranost pomoću koje može prodrijeti u temelj vlastita srca kao što mu umjetnost pruža mogućnost motrenja izvanjskog objekta, primjerice umjetničkog djela. I konačno u filozofiji duh briše svaku objektivnu formu. Duh se tu pronalazi u svom vlastitom elementu odvojen od prirode i svake povijesne kontingencije. Bošković se usprotivio takvu poimanju jer je smatrao da, ukoliko se »hoćemo uživjeti u Hegelovu državu, moramo najprije zamisliti neku neodređenu, nerazvijenu misao, koja je tako mršava, da bismo je mogli nazvati i nebićem. Ta se misao nekim nužnim, čak fatalnim zakonom neprestano razvija i objektivira u različnim institucijama, dok konačno ne dođe do kraja i do savršenstva to jest do objektivnoga duha u državi, koja kao zadnja etapa razvitka apsorbira i usredotočuje u sebi sve vrednote, te možemo kazati, da sve od nje dobiva svoju vrijednost«.¹⁰ U korijenu, dakle, nastanka nacionalnog socijalizma nailazimo na krajnji subjektivizam i monističko shvaćanje. »Tu, u tom subjektivnom elementu, naći ćemo razlog i opravdanje teorije svesile, koja je, prema principu '*cuius regio, illius religio*', postavljena u ruke jednoga čovjeka. Dva su dakle temeljna principa te teorije: monističko shvaćanje, koje u jednome poistovjetuje sve vrednote, i subjektivističko ili idealističko tumačenje, koji taj praizvor svega postavlja u misli čovjeka. Zar je onda čudno, da taj čovjek ne postane svjestan sile, koja se krije u njemu?«¹¹ Bošković se i nadalje u svom djelu protivi Hegelovu zamišljaju ideje koja se izdiže do apsolutnog značenja. »Ali, ako se sjetimo, da je u zamisli Hegela ta ideja koja se postavlja kao izvor svega, sama nesavršenost i nerazvijenost, da je osim toga ta ideja neodređena, da se neprestano razvija i to nekom fatalnošću i nužnošću, da ona nema slobode, da se njezino objektiviranje i ostvarivanje vrši po već usta-

⁹ Isto, 30.

¹⁰ Isto, 32.

¹¹ Isto, 33.

ljenim formulama onda moramo zaključiti, da ta Hegelova 'ideja' nema ništa s duhom, koji je u sebi najveća određenost i savršenstvo, koji u svom pojmu uključuje slobodu, s duhom koji se razvija, da se Bergsonom izrazim, stvaralačkim i asponatnim načinom.«¹²

Sljedeći autor kojega Bošković osobito kritizira u ovom djelu jest Fridrich Nietzsche jer je, prema njemu, i on pridonio filozofskim postavkama i idejama izgradnji nacionalnog socijalizma. Naime, Nietzsche je smatrao da je kultura izgrađena u Sokratovu duhu zapravo dekadentna, te da je »život po uzoru srednjega vijeka previše racionaliziran, a time je stegnuta unutrašnjost čovjeka, koja bi bila kadra da proizvede novih neslućenih snaga. Zato život postaje mlak; u njemu se ne rađa ništa novo, niti se što veliko može očekivati od te nepokretne lešine, koja ne pokazuje nikakva života ni snage.« Danas znamo da ova kritika na račun Nietzschea ne stoji zato što »Bošković nije znao da dio Nietzscheovih djela poslije bratovljeve smrti svjesno falsificira njegova vlastita sestra Elisabeth Förster, koja je bila rasistički orijentirana«¹³. Kao daljnji razlog ovakvog pogubnog razvijanja ideologija i totalitarnih režima Bošković vidi u nekoj mistici mase, koju je lako prevariti lažnim obećanjima i kojom je lako manipulirati. Osim toga, ono što je ključno prema Boškoviću jest odbacivanje Boga i potpuno pogrešna slika čovjeka koja će dovesti do katastrofalnih razmjera u praksi. »Ne radi se više samo o nijekanju religije, o zabacivanju Boga; nije govor niti o racionalizmu, jer je po ovoj nauci čovjek sada lišen svega onoga što ga čini čovjekom: on više nema duše, nema uma, nema slobode, a sveden je na neku maglovitu i tajanstvenu primitivnu snagu, što izvire iz krvi i tla čistog nordijskog tipa. Od klasične definicije čovjeka, kako ju je dala grčka filozofija odredivši to biće kao '*animal rationale*', ostao je danas samo prvi dio, živo biće u razvoju različitih rasa.«¹⁴ U kratkom osvrtu na talijanski fašizam Bošković razlaže uzroke koji su pridonijeli njegovu nastanku na talijanskom tlu. I tu će, makar u drugoj fazi, vidjeti tragove hegelijanske filozofije i nekih drugih filozofa. Mussolini će pod utjecajem te filozofije konkretizirati njezina načela u potpunoj podređenosti pojedinca društvu, odnosno državi. Važno je također znati da je i talijanskom fašizmu svojstven radikalni materijalizam koji ne samo teoretski poriče postojanje bilo kakva duhovnog svijeta nego i konkretno u praksi teži ostvariti tako postavljeni nazor na svijet. Bošković, u konačnici, specifični karakter talijanskog fašizma vidi u njegovoj intenciji da se uspostavi staro Rimsko Carstvo te imperijalizam. »Međutim, ako bismo htjeli

¹² Isto, 34.

¹³ Petar STRČIĆ, *Život i djelo dominikanca dr. Hijacinta Boškovića*, 92.

¹⁴ Hijacint BOŠKOVIĆ, *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, Zagreb, 2000., 44.

naći talijanskom fašizmu vlastiti karakter, morali bismo se sjetiti naročitih simpatija Mussolinijevih prema Machiavelliju, njegova dalekoga sna za uspostavom staroga rimskoga carstva, njegovih aspiracija prema Istoku ... Izražava se snaga volje, očituje se imperijalistička tendencija i pokazuje se neka egzaltiranost, neki stil mase, pa također i neki fanatizam, svojstven svakom fašističkom režimu.«¹⁵

Kako bi odgovorio na fenomene subjektivizma i idealističke filozofije, Bošković će u spoznajnoteorijskom smislu zastupati tomističku poziciju koja se može okvalificirati kao realistička, a koja uključuje objektivizam. Polazeći od posve drukčijih filozofijskih teza i s posve drugim ciljem, jedno drugo događanje pridonijelo je izgradnji suvremene filozofije, a to je fenomenologija. U strogom smislu taj se termin primjenjuje na metodu i učenje Edmunda Husserla, ali se također koristi za skupinu mislioca koji pokazuju sličnu težnju. Utemeljitelj je tog gibanja Franz Brentano (1838. – 1917.). Bivši dominikanac, koji je napustio Red, a potom i Crkvu, ostao je u više točaka obilježen aristotelovsko-tomističkom misli, zajedno s njezinim objektivizmom, važnim vrjednovanjem detaljnih analiza i njezinom logikom. U tom smislu Bošković navodi Husserla kao i njegovog učenika Brentana. »I baš preko Brentana unesena je u modernu filozofiju ideja objektivizma. Vidjelo se da je spoznaja ipak intencionalna, to jest da teži prema nekom predmetu, koji nije spoznaja. Kad mi spoznajemo, uvijek spoznajemo nešto, ili kad hoćemo, uvijek hoćemo nešto. Ono nešto razlikuje se od spoznaje: ono je objekt. Prema tome naša spoznaja zavisi od objekta.«¹⁶ Čovjek postupno počinje shvaćati da se ne može jedino i isključivo osloniti na sama sebe i da nije on jedini dio ovoga kozmosa, nego je ovisan o drugim bićima, pa tako i u spoznajnoteorijskom smislu riječi. Bošković se tako teoretski ne slaže s liberalizmom, individualizmom i racionalizmom. Čovjek se ne može isključivo svesti na svoje razumske sposobnosti niti se čovjek kao takav može definirati jedino kao razumsko biće. Upravo će se takvo stajalište postupno početi urušavati. »Moderno društvo, koje je priznalo neograničenu vlast ljudskome razumu (racionalizam) i zato mu dodijelilo neobuzdanu slobodu (liberalizam), tako da je svaki pojedinac postao nosiocem društvenoga prava (demokratizam), to moderno društvo počinje da se ruši, a javljaju se drugi elementi koji služe osnovom novoga društva.«¹⁷ Izlaz i ne pretjeranu navezanost na ovozemaljska dobra te ispravnu definiciju slobode Bošković vidi u katoličkom nauku koji »računajući s vremenitim potrebama čovjeka, vidi u

¹⁵ *Isto*, 52.

¹⁶ *Isto*, 55.

¹⁷ *Isto*, 60.

njemu naravnu sklonost prema socijalnom poretku, pa ga usmjeruje prema općenitom dobru, za koje se mora žrtvovati, ako bude trebalo. Ta nauka vidi također u njemu i nešto čime se čovjek izdiže iznad vremenitosti. Budući da se pojam slobode očituje baš u tome, što čovjeka nikakvo vremenito dobro ne može zadovoljiti, pa je usmjeren prema vječnom nepropadljivom dobru, katolička nauka oslobađa čovjeka od pretjeranog skućivanja vremenitih zahtjeva i ciljeva.¹⁸ Prema tome Bošković ne prihvaća političke ideje 17. stoljeća kada su Thomas Hobbes i John Locke racionalistički kušali izložiti nauk o moći i državi. Tako Hobbes misli da je u prirodnom stanju čovjeka vladao zakon prašume. Odatle ideja o državi koja uvodi red i sigurnost, a ne više rat svih protiv svijui. Hobbes tom raščlambom nastoji dokazati nužnost nekog apsolutnog suverena bilo da je riječ o samo jednom čovjeku ili o skupštini. Ako želimo izbjeći strahu kolektivnog rata, dolikuje prihvatiti manje zlo života u društvu pod upravljanjem nekoga suverena. Dajući apsolutnoj monarhiji racionalni temelj, a ne više teološki, dodijelio je politici status samostalnog područja nasuprot religiji i moralu. Odatle važnost sigurnosti i ekonomskog boljitka, koji još i danas služi kao razlog bivstvovanja moderne politike. Tomu nasuprot Bošković se oslanja na aristotelovsko-tomističko poimanje države i uloge čovjeka u njoj. »Država je jedinstvo zato, jer je ona moralno tijelo u kojem svi udovi, a to su građani, teže zajedničkom cilju, a to je dobro naroda. Ali je država i množina, jer je sastavljena od mnogo individuuma, koji se ne mogu odreći svoje slobode, pa prema tome svaki sa svoje strane traži nešto što se ne može ni neće da pokloni državi.«¹⁹ Zato će Bošković zaključiti da »temeljna zabluda i izvor svih političkih vrludanja u modernom društvu stoji u tome, što moderna filozofija nema pravog pojma o čovjeku. Ako čovjeka shvaćamo kao jednostavni materijalni individuum, samo kao neki dio cjeline, bez osobnosti i bez slobode, onda ćemo dosljedno potpuno apsorbirati čovjeka u državi. Čovjek ne će vrijediti ništa izvan države. Naprotiv, ako vidimo, da je čovjek ipak osoba, onda ćemo morati kazati sa sv. Tomom, da je država za čovjeka, ne protivno.«²⁰ Premda je čovjek političko, odnosno društveno biće po prirodi to ne znači da država ima apsolutno pravo njime upravljati. U njemu uvijek postoji nešto što se zapravo izdiže iznad bilo koje državne uprave.

Naposljetku, Bošković sugerira budućim naraštajima ono što je odista važno proučavati, istraživati i čemu se posve trebaju posvetiti. »Ako uopće postoji nešto, čemu treba posvetiti sve naše energije, to je bezuvjetno ona ba-

¹⁸ *Isto*, 61.

¹⁹ *Isto*, 65.

²⁰ *Isto*, 66.

ština, koja je stečena tolikim naporom od cijeloga čovječanstva, koja je bila ures i ponos svih narodnosti, koja je bila kruna svih kulturnih nastojanja, koja je konačno temeljni princip kršćanskoga Zapada, a to je – prvenstvo duha i dostojanstvo osobe. Naglasujući prvenstvo duha i dostojanstvo osobe kršćanstvo s jedne strane izdiže jedinstvo države, a s druge strane spasava slobodu čovjeka. Tako tiho, ali uspješno radi na procvatu onog kraljevstva koje je kraljevstvo istine i života, svetosti i milosti, pravednosti, ljubavi i mira.«²¹ Kao što ćemo vidjeti kod Dominika Barača te Jordana Kuničića, ti zaslužni dominikanci uvijek iznova naglašavaju prvenstvo duhovnih vrjednota nad materijalnim, ističu temeljna prava ljudske osobe i pronalaze sigurno uporište u kršćanskom načinu mišljenja i življenja ovovremene stvarnosti.

2. Dominik Barač – kritičar boljševizma i marksizma

Drugi dominikanac kojega u ovom kontekstu posredstvom njegova djela *Socijalna filozofija boljševizma* želimo približiti široj javnosti bio je Dominik Barač.²² U predgovoru ovoga djela Barač osvjetljava motive koji su ga potaknuli na sustavno razmišljanje o socijalnoj filozofiji boljševizma. Prema njemu, tu je riječ o samom smislu ljudskoga života jer se u konkretnom i zadanom povijesnom trenutku treba odrediti prema ideologiji koja u sebi sadrži brojne elemente upravljene protiv duhovnih vrjednota i nestanka čovjeka kao čovjeka. U tom je smislu misao vodilja ove knjige »prikazati boljševizam poviestno i kritički, a ne samo na temelju pojedinačnih i izvanjskih simptoma«²³. U prvom dijelu Barač opisuje povijesne, kulturološke, vjerske, društvene i gospodarske čimbenike koji su prethodili Ruskoj revoluciji. To čini tako da nastoji predstaviti takoreći mentalni sklop ruskoga čovjeka kao i geografsku posebnost Rusije koja također utječe na njegovo razmišljanje. »U bezkrajnom i praznom prostoru bez razlikosti faune i flore, čovjek stoji sam, s osjećajem, da je obkoljen nekom neizmjenošću. To ga izpunja čudnim pojmovima. Njegovu pogledu niti što smeta niti ga što privlači. Htio bi se izgubiti u bezkrajnosti, ali ga neka nutarnja gotovo magnetska sila vuče natrag u sebe samog, u svoju nutarnost, u carstvo vlastitih misli ... On biva snažno dirnut tajanstvenom jednoličnošću prirode, koja u zimsko doba dobiva još posebni izražaj: studeni i duboke tišine snjegova.«²⁴ Taj je ruski čovjek u dubi-

²¹ Isto, 67-68.

²² Riječ je o prijevodu njegove doktorske disertacije koja je objavljena u Zagrebu 1944. godine u izdanju dominikanske naklade *Istina*.

²³ Dominik BARAČ, *Socijalna filozofija boljševizma*, Zagreb, 1944., 4.

²⁴ Isto, 6.

ni svog bića bogobožan i religiozan, te je naklonjen određenoj vrsti mističnog zanosa. On se lako usmjerava prema neizmjernom i beskrajnom, te nadiskustvenom svijetu. Nadalje, on visoko vrjednuje neovisnost i samosvojnost na svim područjima života te »ruski duhovni tip zazire od formalizma i juridizma u kulturi, u religioznom i misaonom životu«²⁵. No njegova je priroda ambivalentna jer se zna preobraziti u krajnju okrutnost i zanesenost. »Njegova surovost još jače odskaače na vjerskom području, u religioznom fanatizmu. Bogobožasni i duboko pobožni ruski čovjek postaje najedanput skrajni bezbožnik i neprijatelj Božji, a od one 'Svete Rusije' postaje zemlja najtežih svetogrđa i fanatičnog vjerskog progonsva.«²⁶ Ono što je također pridonijelo naknadnim stravičnim događajima jest ideja ruskog mesijanizma. »Uzoredimo li na pr. ruski mesianizam 17. v. s boljševističkim internacionalizmom 20. v. opazit ćemo da je ova svijest poslanja i u najnovijim vremenima živa u ruskoj naravi – i ako pod drugim oblikom. – I današnji boljševistički mesianizam svojata sva prava 'vodećeg' naroda i nosioca svjetskog spasa.«²⁷ Povijesne su prilike ili, bolje rečeno, neprilike pridonijele tome da konačno bukne požar golemih razmjera. Plemići su dokraja i nemilosrdno izrabljivali seljake. Stoga je, prema Baraču, »pogrješno misliti, da su boljševici postigli velik uspjeh kod masa jedino radi svog programa. Ta oni su pobiedili u prvom redu zato, što su odlučno nastupili i što su predlagali rješenja, koja su se mogla odmah provesti u djelo, a koja su odgovarala časovitim potrebama i prilikama.«²⁸ Prevrati koji se događaju u ondašnjoj Rusiji prema tome ishod su zamršenih feudalnih, demokratskih, nacionalnih i socijalnih težnji. Stoga Barač postavlja pitanje zašto su Rusi naposljetku prihvatili boljševizam i komunizam. »Ruskom seljaku nije ni najmanje u naravi boljševistički komunizam.«²⁹ Boljševici su znali gdje je seljak najtanji obećavajući mu zemlju i stoga su pogodili tog seljaka u žicu, to jest potaknuli su ga da prihvate njihovu vladavinu.

U drugom dijelu ove knjige Barač razlaže ideološke i doktrinalne osnove boljševizma.

U tom kontekstu spominje mislioe koji su nastojali odrediti ruski socijalizam. Između ostalih, tu navodi riječi Visariona Grigorovića Bjelinskog (1811. – 1848.), glavnog predstavnika i vođe pokreta »Intelligencia« koji je osobito žestok u svom izlaganju: »Krv mora teći, hiljade glava moraju se kotrljati, eda se barem jedan mali dio čovječanstva usreći. Ljudi su takove životinje, da je uobće nemo-

²⁵ *Isto*, 8.

²⁶ *Isto*, 9.

²⁷ *Isto*, 15.

²⁸ *Isto*, 19.

²⁹ *Isto*, 30.

guće na drugi kakav način privući ih k svijesti za obće dobro nego silom. Prema tome mora se raditi po načelu: fiat justitia pereat mundus.«³⁰ Njegove misli nisu bile nepoznate ni Lenjinu. Uz njega Barač spominje zastupnike utopističkog socijalizma, nihilizma kao i anarhizma. Njihov je utjecaj barem u početku rađanja boljševizma imao važnoga udjela, ali 1919. godine i među njima započinje borba. »God. 1898. osniva se po načelima marksizma socialna demokratska radnička stranka, koja je samo nezakonito mogla obstojati i djelovati. Na londonskom kongresu podieli se ova stranka u dva ogranka i to u: »boljševike« i »menševike«. Prvi su imali većinu (bolši=veći), a drugi su ostali u manjini (menši=manji). Vođa boljševika bio je Lenjin (ili po građanskom imenu: Vladimir Iljić Uljanov 1870. – 1924.).«³¹ Borba u koju su prvotno bili uključeni Lenjin, a potom Marx i njegov prijatelj Engels bila je upravljena protiv ekonomskog i političkog sustava kapitalizma. Za njih je riječ o ujedinjavanju komunističkog pokreta i o pripremanju preuzimanja moći u društvu gdje će konačno, prema njihovu mišljenju, zavladati jednakost. Budući da je kapitalističko iskorištavanje bezgranično i da »radnici nemaju domovinu«, proces oslobođenja može biti jedino međunarodnog karaktera. To oslobođenje neće biti dakle oslobođenje nekog zasebnog naroda već oslobođenje svih ljudi, ma koje oni bili nacionalnosti. Ono što ponajviše obilježava ovo učenje jest historijski materijalizam. »Mogli bi Marksov historijski materializam ovako definirati: on je socijalno-filozofska analiza svih pojava života cjelokupnog poviestnog razvitka, koji je konačno uvjetovan ekonomskim odnosima ... Marks podpuno usvaja Heraklitovu osnovnu misao te je uzimlje za polaznu točku svoje teorije 'panta rei'. Ovo načelo proteže na sva područja, a naročito na društvo. Ideja o razvitku postaje ključem za razumijevanje socijalnog zbivanja.«³² Osnovne su oznake takva učenja, prema Baraču, sljedeće:

1. »Nijekanje 'absolutum-a'; jer je cieli život na svim područjima i u svim časovima podvrgnut trajnom razvoju.
2. Struktura svega društva i njegove 'nadogradnje' (socialni, politički i duševni život) uvjetovana je proizvodnim odnosima materialnog života.
3. Odnosi proizvodnje nužno određuju tok i smjer svega razvitka.
4. Cieli se razvitak odvija dialektički t. j. u suprotnostima.
5. Prvenstvo materije i ekonomskog poredka nad duhom i kulturno-duhovnim poredkom.
6. Navieštanje 'socialne revolucije'.«³³

³⁰ Isto, 41.

³¹ Isto, 47.

³² Isto, 62.

³³ Isto, 63.

Osim toga, Marx naročito ustaje protiv religije. Marx na svoj način preuzima Feurbachovu »teoretsku revoluciju« koja se sastojala u prokazivanju religioznog otuđenja. Prema Marxu, čovjek u religiji izvan sebe zasniva svoju istinsku bit i gubi se u prividnom svijetu koji je sam stvorio, ali koji naposljetku nadvladava kao strana moć. Budući da čovjek traži kompenzaciju svojoj bijedi i ograničenjima, bježi od samoga sebe i utječe se »izmišljenoj nebeskoj stvarnosti«. Međutim, vrhovno Biće koje u religiji pronalazi nije drugo nego njegov »vlastiti odsjaj« i ono što je do danas štovao u strahu i drhtanju u konačnici nije drugo nego irealna slika njega samoga.

Nakon kritike religije Marx je poopćava jer se ne odnosi jedino na religiju već i na druga područja koja jednako tako treba prokazati. »Kritika neba« mora se preobraziti u »kritiku zemlje«. Slijedeći iznova Feurbacha, Marx promatra filozofiju kao prerusenu religiju. Ona je zapravo religija koja je misaono razvijena. Filozofski apsolut nije ništa drugo nego religiozna transcendencija. A ako ne postoji apsolut ni apsolutno, onda je zapravo sve relativno, što tvrdi i Engels. »Sve je relativno, jer je sve postalo i opet prolazi. Absolutnih vrjednota uobće nema u poviesti. Samo dialektički postupak je jedino apsolutno. Engels se izjašnjava podpuno i odlučno u 'Ludwig Feuerbachu': 'Polazi li se s toga gledišta pri iztraživanju (naime, da sve proživljava bezprekidnu promjenu postajanja i prolaženja) onda prestaje jedanput zauvijek težnja za zadnjim rješenjima i vječitim istinama; čovjek postaje svjestan nuždnog ograničenja svake stečene spoznaje, njezine uvjetovanosti okolnostima, pod kojima je stečena. Ali čovjek ne da više da mu se nameću nesavladive suprotnosti još uvijek uobičajene metafizike istinita i lažna, dobra i zla, istovjetna i različita, nuždna i slučajna; jer se zna, da te suprotnosti imadu samo relativinu vrijednost. Ono, što je sada priznato istinom, ima isto tako svoje skrivene lažne strane, kao što i ono, što je sada spoznato krivim ima svoje istinite strane, radi kojih je prije moglo vriediti kao istinito.'«³⁴ No Marx u mnogočemu slijedi i Hegela. »Smisao za poviestnu stvarnost jest ono, što je Marksa u Hegelovoj filozofiji najviše zanielo, i što je naučio od Hegela – koji je ipak idealist... Razvoj poviestnih događaja prema strogom zakonu, koji (t. j. razvoj) je ipak međusobno uvjetovan u svojim pojedinim oblicima, druga je misao, koju je Marks preuzeo od Hegela ... Pojmom »biti« dat je i pojam »ničega«, a iz borbe obih nastaje viši pojam postajanja. Sve jest i ujedno nije, jer sve teče i obuhvaća se u stalnoj promjeni, u stalnom postajanju i prolaženju ... Svi stupnjevi su razvitka prirode i kulture prema Hegelovom idealizmu logički nuždna, dialektički povezana pravila apsolutnog duha,

³⁴ Isto, 65.

koja ljudski duh ne smišlja, nego o kojima on razmišlja. Duh svieta dolazi do shvaćanja samoga sebe u poviesti i kulturi ljudi.«³⁵ Mladi hegelijanci htjeli su objediniti politiku, pravo, moral, ukratko, čitavu kulturu umjesto religioznih i teoloških postavki. No čitava se Hegelova filozofija, prema Baraču, može svesti na sljedeće: »Cielu Hegelovu filozofiju možemo označiti kao razvitak duha i absolutuma-a (ideje). Sve, čitava priroda i kultura proizvodi su vječite, sviету imanentne, božanske ideje. Ova ideja je za Hegela pojam, što u svom vječitom pokretanju rađa iz sebe pojedine određenosti vlastitog sadržaja. I taj se cijeli postupak razvija u logičkom obliku dialektike: 'dialektikom nazivljem pokretni princip pojmovanja, koji (princip) ne samo razbira svojstva obćenitosti, nego ih i stvara' (Hegel). Dialektika je, dakle, već prema tome, ukoliko je dialektičko gibanje, pozitivni princip što rađa, ili što stvara ... Prvotna je zbilja u njegovu idealističkom sustavu pojam, ideja. Metoda, po kojoj možemo dokučiti razvitak ideje je dialektika ili vještina mišljenja. Hegel polazi sa stanovišta, da svaka istina predstavlja samo relativno ostvarenje ove absolutne ideje. Jer, kako je svaka istina i zbilja relativna, sadržaje ona u sebi i svoju suprotnost, približuje se i razvija do absolutne ideje. Dialektički proces odvija se u trostrukom sledu: tezi, antitezi i sintezi. U tezi se nalazi pojam; u antitezi suprotstavlja mu se njegova protivnost, a u sintezi nastupa ujedinjenje obih predhodnih faza, te se povezuje tvrdnja (afirmacija) s njezinom suprotnošću (negacija) u sadržajnu i punu cjelinu, što ne bi mogle same proizvesti ni teza ni antiteza.«³⁶

Marx se ne zaustavlja jedino na kritici religije i filozofije, nego on ide i korak dalje. Naime u svojim prvim teorijskim radovima kritizira politiku (*Kritika filozofije javnog prava*, 1843.; *Židovsko pitanje*, jesen 1843.; *Uvod u hegelijansku filozofiju prava*, siječanj 1844.). Ako se demokracija pokazuje kao razvitak u odnosu na despotizam i tako predstavlja istinu političkog života, ipak u sebi čuva onostranu dimenziju. U njoj, prema Marxu, postoji dualizam između stvarnog života koji čovjek vodi u civilnom društvu (koji je područje socijalno-ekonomske stvarnosti, a to je jedina stvarnost koju Marx zapravo prihvaća) i izmišljenog života koji građanin vodi u političkom nebu, u svijetu koji je u biti irealan i prividan, zato što je povrh prakse rada i društvene proizvodnje. Marx i Engels pokazali su određen interes i za Darwinovu teoriju koja je u to doba bila iznimno popularna u sličnim krugovima. Tako »Engels hvali Darwina: 'da je cjelina organskih prirodnih proizvoda, koja nas danas okružuje, uključivši i ljude, proizvod dugog razvojnog procesa iz malog broja izkonskih jednostaničnih klica, a ove opet da su proizašle iz protoplazme ili bjelančevine,

³⁵ *Isto*, 53-54.

³⁶ *Isto*, 76-77.

koja postaje kemičkim putem. Ljudsko društvo zajedno sa svojom kulturom je dio prirode. Ništa specifično ne dieli čovjeka od životinje. Čovjek je najviše razviena životinja'.³⁷ Nakon kritike prividnog značaja svih oblika ljudskog življenja, tako i religioznog, filozofskog i političkog, imamo se pravo zapitati što je zapravo od čovjeka ostalo? U traženju odgovora Marx u prvom trenutku slijedi Feuerbacha. Ono što je kod čovjeka prvotno jest njegova pripadnost prirodi. To je očito nakon tako radikalne kritike neba, odnosno religije. Čovjek o kojemu je ovdje riječ jest dakle »*stvaran, tjelesan*«, a ne idealistički »*duhovan, apstraktan*« – koji sudjeluje u blaženom jedinstvu prirode i koji je u odnosu s čitavim svemirom zbog svojih fizičkih potreba. Kao biljka i životinja, čovjek ima također potrebu za materijalnim predmetima kako bi očitovao svoje bitne sile. I tako, što više ima potrebu za tim predmetima tim je više ukorijenjen u dubine prirode i više sudjeluje u savršenstvu svoje prirode. U drugom se trenutku Marx udaljuje od Feuerbacha. Naime, za Marxa se ne smije ostati u takvoj prirodi koja se izravno očituje, to jest prije svake ljudske intervencije. Jedinstvo čovjeka s prirodom ne treba tražiti u materijalističkoj ideji pasivne pripadnosti slijepom životu prirode. Ono se očituje u djelatnostima pomoću kojih se čovjek upravlja protiv prirode i podvrgava je svojoj volji. To znači da to jedinstvo nije izravno, da je dano jednom zauvijek, već je ono povijesno. »Ljudska bit« prirode znači da se u čovjekovoj borbi protiv nje priroda postupno uzdiže do punine svog bića.

Tu je vidljivo kolika se vrijednost pripisuje materiji koja je i prema Lenjinu zapravo jedina apsolutna zbilja. »Ono, što svojim djelovanjem na naša osjetila proizvodi osjećaj; materija je objektivna realnost, koja nam je dana u osjećanju«, a to je za njega jedina realnost ... Tomu Dominik Barač nadodaje da je »Materija ono izkonski prvo, a misao, svijest i osjećanje su proizvod veoma visokog razvitka ... Uz to ako je svijet materija, koja se sama pokreće, onda se ona može i mora bez kraja studirati u bezkrajno zamršenim i iztančanim pojavama i razgraničenjima kretanja ove materije; ali izvan nje, izvan fizičkog jedino poznatog svijeta, ne može ništa biti. Marksističko-boljševistička temeljna dogma može se ovako izraziti: Sve što jest svodi se na materiju. Ona jedina je nešto apsolutno, sve drugo predpostavlja zbilju, te je kasniji oblik pojavnog zbivanja, 'epifenomen'.«³⁸ Ako se čovjek poistovjećuje sa svim drugim prirodnim bićima zbog svojih potreba, od ostatka svemira razlikuje se zbog rada i proizvodnje. Rad nije jednostavna ekonomska djelatnost koja je podređena drugim djelatnostima, nego bitan poziv ljudskoj vrsti. U tome se sastoji njegov

³⁷ *Isto*, 57-58.

³⁸ *Isto*, 69-70.

stvaralački život. Posljedično, *stvarna* povijest, to jest ekonomski razvitak i rast tehničkog prevladavanja čovjekove prirode nije izvanjski čovjekovu nutarnjem životu. Boljševici su mislili da je »izpočetka vladao komunizam; zemlja je bila zajedničko dobro svih. Zbog proizvodnje zajedničko dobro biva dokinuto, negirano – i ovdje imamo epohu posebničkog vlasništva. Pa kao što biljka, koja je nikla iz negiranog zrna mora opet uginuti t. j. mora biti negirana, tako postaje i privatno vlasništvo težkim okovima, te mora opet biti negirano. Tako nastaje poznata negacija negacije, koja će ponovno uzpostaviti komunizam i to u drugoj višoj formi.«³⁹ Međutim, nasuprot čovjeku – proizvođaču nalazi se njegov proizvod u obliku *stranog* i svemogućeg predmeta kao što je religijski Bog kojega Feuerbach kritizira, a to je kapital. Kapital je zapravo nagomilani i materijalizirani rad preobražen u neovisni predmet, te utjelovljen u privatnom vlasništvu. To je sama bit čovjeka koja mu stoji nasuprot kao izvanjski predmet kojega je lišen.

U tome se sastoji glavnina Marxove filozofije. U kapitalizmu se čovjekova egzistencija nalazi u oprjeci s njegovom biti, jer radeći čovjek nema cilj ostvariti svoju bit, nego njegova bit postaje jednostavno sredstvo osiguranja egzistencije. Njegov je individualni život u sukobu s njegovim generičkim životom i otuđenje se sastoji u tome da se radnik ne prepozna u svom proizvodu. Iz tog će razloga otuđenje završiti kad se čovjek iznova domogne svoje biti. Kapitalističke protivnosti pronaći će svoje rješenje u komunizmu. »Trebalo da pređu iz privatnog posjeda u posjed društva ne samo proizvodna sredstva, nego i svako privatno vlasništvo mora postati posjed svih. Dakle, samo s dolaskom komunizma nestaje svake ekonomske suprotnosti. Svi će ljudi pripadati samo jednoj klasi. Svi će biti izjednačeni ... Teorija ekonomskog materializma ne bi mogla samo po sebi efikasno oduševiti ni borbeno-prevratni zanos podjariti. Vjerojatno bi ona ostala 'učena', 'profesorska' teorija. Mesianski poziv proletariata je duša revolucionarnog marksizmo-boljševizma.«⁴⁰ Prema tome, čovjekova se istina smješta u proizvodni život, u praksu, a ne u duh kao što mišljaše Hegel. Ukoliko čovjek postane svjestan samoga sebe, on može jedino postati svjestan svog istinskog bića. On može jedino »reflektirati« postupak svog praktičkog razvitka. Marx tako postavlja temelje svog povijesnog materijalizma. Izvan praktičnog života koji pruža mjeru zemljanog ukorjenjenja svijest tone u privid i ideološko otuđenje. *Čista teorija*, religija, teologija, filozofija, moral itd. ne posjeduju unutarnju istinu. »Moralno je sve što služi našoj partiji ... Više nema spekulativne nauke u

³⁹ Isto, 79.

⁴⁰ Isto, 81-82.

tradicionalnom smislu ... Berdjajev: 'Filozofsku djelatnost vrši bezimena kolektiv, koji izrađuje generalnu liniju; a taj je kolektiv podvrgnut napatcima odozgo: eto pravog petoljetnog plana na filozofijskom području. Za ostvarenje tog plana mora teorija biti najuže povezana s praksom, s radom na izgrađivanju ekonomskog socializma. Pravo rečeno, sovjetska filozofija nije uobće filozofija'.⁴¹ Zašto svijest bježi od stvarnog svijeta prakse i sklanja se u ideologiju? Sukladan sa sobom, Marx misli da je to posljedica čovjekova rada koji još nije potpuno nadvladao prirodu. Čovjek još uvijek nije razvio cjelokupnost svojih proizvodnih sila. Zato je u napasti tražiti bit povrh nesavršenog praktičnog života. Treba zaključiti da Marx od tehničkog razvitka stvara kriterij čitave povijesti. Nama nije čudno što Barač ustaje protiv ovakvih postavki. »Životinja nema poviesti niti shvaćanja poviesti ... Sam pojam »razvitka« kojim je ekonomski materializam stalno zabavljen, u pravom smislu uzet, čisto je organski pojam. Gdje djeluju samo mehanički uzroci, kada na pr. vjetar diže prašinu u vis, nitko ne govori o razvitku, najviše o nekom sliedu jednog za drugim ili razilaženju. Svako organskoj evoluciji, razvitku pripadaju: klica (početak), cilj, zakon, što uključuje nematerialni duh, koji je obdaren spoznajom o cilju. Jer razvitak nastaje iz prikladne klice prema unaprijed od duha spoznatom i određenom cilju, po zakonima, koji vladaju cijelim ovim razvitkom... Duh naime već prije zamišlja buduće i slobodno djelovanje instrumenta i prema toj zamisli oblikuje oruđe.«⁴²

Unatoč materijalizmu koji zastupa, Marx ipak nije zastupnik onoga smjera koji se naziva vulgarnim materijalizmom. Ono što Marx prigovara vulgarnom materijalizmu jest zapravo to što ne vodi računa o povijesti i preobražajnoj moći koju čovjek posjeduje nad stvarima. Osjetni svijet koji nas okružuje nije nam dan jednom za svagda. Naime praksa ima bitnu ulogu povijesnog preoblikovanja prirode. U zaključku ove teorije Marx je mislio da će golem razvoj tehnike zapravo značiti kraj ideologija, da će nestati religije i da se priprema događaj *potpunog čovjeka* koji iznova postaje posjednikom sredstava proizvodnje na završetku klasne borbe sučeljavajući u završnom razdoblju proleterijat i kapitaliste, i koji će dakle moći izvršiti sve djelatnosti, razviti cjelokupnost sposobnosti. Sve te postavke Dominik Barač podrobno ispituje i analitički pretresa te im suprotstavlja posve drukčija načela.

»Ekonomija se ukazuje posljednjom sudbinom čovjeka, van nje nema uobće nikakvog života, nikakvog obstanka. Podpuno se uništavaju velike ideje o Bogu i čovjeku, te s njima propada svaki sadržaj ljudskog života,

⁴¹ *Isto*, 86.

⁴² *Isto*, 89.

ostaju samo ekonomija i tehnika. Ovo niekanje nadizkustvenih vrjednota i zbiljnosti plod je 'grubog' materializma ... 'Nova' filozofija nieče stari utvrđeni princip sve što se pokreće, mora biti pokrenuto od drugoga ('*omne quod movetur ab alio movetur*') ... Jer pripustiti unutarne samopokretanje i spontanost kao principe materialnog svieta, znači zanijekati sam bitak dosljednog materializma, znači suglasnost sa spiritualno-idealističkim sustavima.«⁴³ Barač će u ovoj knjizi problematizirati još nekoliko važnih pitanja s kojima je u pristupu u totalnoj suprotnosti s boljševističkom socijalnom filozofijom. Između ostalih to su njegova promišljanja o ljudskoj osobi i njezinu odnosu prema državi kao i o pitanju obitelji koje su posve istisnute iz boljševističko-komunističke ideologije. »Obća dobrobit ima pravo zahtievati od čovjeka žrtvu čak i sami ljudski život; ali ni zajednica ni obća dobrobit ne može imati pravo ni zahtjev za osobu. Uz socialni obseg bitka obstoje još i vrste bitka, koje pripadaju čovjeku kao osobi, i čija vlastita prava ne smiju ni na koji način biti okrnjena. Svaki je individuum, još bolje, svaki pojedini čovjek više nego samo dio zajednice. On je i biće, što samostalno postoji te ima vlastitu vrednost. On je također nosilac sasvim osobnog djelovanja, za koje je uvijek odgovoran. Upravo ova metafizička osobnost, o kojoj sv. Toma govori: 'način obstanka osobe najuzvišeniji je od svih drugih', i njegova etička osobnost, dobrobit duše nije određena nikakvom drugom dobru, sačinjavaju čovjeka u njegovu pravom ljudskom bitku.«⁴⁴ Za razliku od boljševističkog poimanja države i obitelji, Barač nastoji iznijeti svoj stav o tim važnim pitanjima. »Obitelj nije samo praćelija, nego i pralik ljudskog društva. Ona je zajednica, koja je utemeljena u ljudskoj naravi, te je prije države, »senior republica«, kako to klasično izražava Leo XIII ... Obitelj se može označiti kao početak ili dio države. Obitelj i država ne razlikuju se samo po broju nego i u naravi ... Obitelj zadržava svoja naravna prava, radi zaštite kojih upravo je i nastala država ... Čovjek je po prirodi više određen za bračnu zajednicu, nego li za građansku, budući da je obitelj vremenski ranija i nuždija od države.«⁴⁵ Nije čudno da se Dominik Barač u svom izlaganju navraća na temeljne značajke katoličkog nauka u pogledu osobe i obitelji. Prava je šteta što su ovog genijalnog mislioca »ušutkali« oni kojima je smetalo to što se toliko trudio oko spoznaje istine i onoga što je u životu doista bitno.

⁴³ Isto, 92.

⁴⁴ Isto, 120.

⁴⁵ Isto, 140-141.

3. Jordan Kuničić – kritičar komunizma

Jordan Kuničić je u Dubrovniku 1942. godine predao u tiskopis opsežnu studiju *Problem komunizma* (s idejnog stajališta). Riječ je o njegovim predavanjima koja je posvetio toj problematici, a koja su slušatelji htjeli imati pred očima i u pisanoj formi. Poput Hijacinta Boškovića i Dominika Barača, izblize problematizira komunističku ideologiju kako bi ljudima pomogao odrediti se prema tom fenomenu, no njegov je stil pisanja ponešto drukčiji i britkiji. U prvom dijelu ovog djela Kuničić konstatira da je to ideologija o kojoj svatko govori premda o komunizmu nisu svi dobro informirani jer je i tada, kao i danas, bilo sveznadora koji su se umislili da mogu o svemu mjerodavno govoriti. Stoga je, prema njegovu mišljenju, potrebno upoznati osnovne teze tog sustava. »Potrebno je promatrati glavne ideje komunističkog sistema. Sam je sistem u svojoj biti neispravan, lažan, ali ima u njemu po koja slučajna, nuzgredna istina. Istinu treba razlučiti od neistine. Gdje se nađe istina, treba je priznati.«⁴⁶

Prisjetimo se da je Marx mislio kako se pristup stvarnoj egzistenciji može dogoditi jedino ako se prethodno ukine tadašnje ekonomsko iskorištavanje koje zapravo čovjeka otuđuje. Tu se Marx pokazuje kao mislilac koji se upisuje na crtu moderniteta, a koji je zapravo izrazio svoju potrebu za smislom ljudske egzistencije. Stoga nerijetko filozofi kušaju utražiti žed za tim smislom tako što svatko daje drukčiji odgovor na to sudbonosno pitanje. U tu skupinu filozofa spadaju Hegel (1770. – 1831.), Schopenhauer (1788. – 1860.) te Kierkegaard (1813. – 1855.), ali i Nietzsche (1844. – 1900.) te Freud (1856. – 1939.). Ta modernistička filozofija uključuje u sebi radikalnu sumnju koja kod Descartesa biva sastavnim dijelom njegove čuvene metode. Dvojiti može značiti da nekoga optužujemo, ali isto tako da nešto predviđamo i predosjećamo. Sumnjamo u smisao kritike zbog toga što predviđamo nešto što je skriveno. Marx također spada u skupinu tih radikalnih kritičara postojećega stanja i zato ne želi uzimati sve zdravo za gotovo. Tim više što je Marx uvjeren da se ne može pomiriti s tim stanjem i da se upravo u tome sastoji životna zadaća ljudi. »Ne čudimo se, da mnogi žele radikalnu promjenu socijalnog reda. Komunizam ili boljševizam jest taj radikalni prevrat, prekid sa svima dosadašnjim materijalnim, gospodarskim, duhovnim vrednotama. Njegov je program: rušiti staro, sadašnje, a izgraditi nov svijet, kako ga je zamislio židov Marks.«⁴⁷ U tom komunističkom sustavu nije potrebno kontemplirati prirodu. U stvarnost treba uvesti načelo borbe. Ako hoćemo da se previše usuglasimo s ovim svijet-

⁴⁶ Jordan KUNIČIĆ, *Problem komunizma* (s idejnog stanovišta), Dubrovnik, 1942., 7.

⁴⁷ *Isto*, 6.

tom držeći ga pozitivnim, onda smo u opasnosti postati žrtvama pojavnosti i tada zamijeniti ono što je loše dobrim, a dobro lošim. Odatle važnost držanja otvorenih očiju i zbog toga prakticiranja dvojbe. Marx, kao što smo to vidjeli i kod analize Dominika Barača, u nekim elementima prihvaća Hegelovu dijalektičku filozofiju. »A to se događa trostrukim kretom: unutarnjim, vanjskim, vanjsko-unutarnjim. Tako imamo: ideju (teza, afirmacija) koja kretom van sebe negira samu sebe, postaje drugim bićem (negacija, antiteza), pa konačno dolazi do novog, savršenijeg stanja: spoja prvog i drugoga stanja u savršenije jedinstvo (negacija negacije: sinteza). Evolucija je ideje prema tome pravilna. Po tome i evolucija svega ... Dijalektika je dakle simbol i faktor promjena, nestalnosti, vječnog zbivanja. Ona opravdava relativizam svega, revoluciju.«⁴⁸ Koliko god je teško odgonetnuti razloge uspjeha i širenja komunističke ideologije, opravdano je ustvrditi da se Marx nastojao boriti kako bi se ljudi vratili onome što je stvarna egzistencija, a protiv kapitalističkog uređenja društva. Adam Smith (1723. – 1790.) kao osnivač klasične političke ekonomije mislio je da postoji nevidljiva ruka koja vodi ekonomiju preobražavajući pojedinačno traganje za profitom u altruizam, dakle u bogatstvo za čitav svijet. Ta je magična preobrazba, prema Marxu, opovrgnuta činjenicama. Radnik je u podređenom položaju u odnosu na stroj, on trpi zbog zaglupljujućeg posla koji od njega čini stroj i dehumanizira ga. Dok radi i ne zarađuje za život, zato što prima ponižavajuću plaću, drugi zarađuju bez rada zahvaljujući mehanizmu, rekli bismo danas, slobodnog tržišta. Ishod takva poimanja jest da živimo u svijetu nepravednih odnosa i izokrenutih vrjednota. Marx je mislio da je Adam Smith pretjerao zbog liberalizma, to jest zbog slobode koju je udijelio ekonomiji. Ako društvo u cjelini nailazi na brojna proturječja razlog tome je ekonomsko funkcioniranje koje omogućava razvitak takva nepravednog gomilanja novca i kapitala nekolicine na uštrb većine. Kapital je, prema Marxu, čovjeka učinio izgubljenim i čovjek je postao otuđen. No ono što će Kuničića osobito smetati jest nesuglasje između komunističke teorije i zatečene prakse te sredstava koja se koriste kako bi se ostvarili ciljevi ovog sustava. »Današnji komunizam u načelu zastupa silu, uništavanje, diktaturu proletarijata ... Danas smo na stvarnom, konkretnom polju. Umišljenu sretnu državu treba stvoriti silom. I tako se komunizam, etimologijski lijepo ime, pretvara u grubu stvarnost. Sve lijepe riječi o slozi, bratstvu, pravednosti itd. postaju stvarne nemani pod zvučnim, lažnim imenima.«⁴⁹ Stoga će Kuničić uporno na stranicama ovog djela dokazivati kako je potrebno ovoj ideologiji sučeliti istinu i katolički nauk. U tom

⁴⁸ Isto, 11.

⁴⁹ Isto, 10.

će smislu on zastupati smjer u filozofiji koji se naziva spiritualizam, a to je srednji put između materijalizma i idealizma, to jest spiritualizam uključuje i prvo i drugo te ih veže u skladnu cjelinu. Ne poričući vrijednost materijalnog zauzimanja, prakse i namicanja dobara potrebnih za život, u čitavoj se knjizi zrcali Kuničićevo uvjerenje da duhovne vrjednote i razumski posao trebaju zauzimati također vrlo važno mjesto u životu svakoga čovjeka, osobito onoga koji se diči kršćanskim imenom. Kuničić bi rekao, »ako hoćemo spasiti svijet, dajmo prvenstvo duhu.«⁵⁰ Poput Hijacinta Boškovića i Dominika Barača, i Jordan Kuničić kritizira one koji su takoreći zaspali u svojoj ravnodušnosti prema problemima ovoga svijeta i koji su na taj način pridonijeli nastanku ovih totalitarnih ideologija. Naime, prema Kuničićevu savjetu, ne bismo smjeli biti ravnodušni pred stvarima koje se u nama i oko nas događaju. Sve nas se to tiče. Razmišljanje i molitva nužni su kako bismo primjereno odgovorili na izazove koje svako razdoblje pred nas stavlja. »Njegovali su duh odvojen od realnosti. Zatvorili se često u sferu transcendentnosti, na štetu stvarnosti. Zaspali u miru, konservatizmu, formalizmu, nekom konformizmu, a pustili, da mase vrtoglavom dinamikom slijede svoj put.«⁵¹ Ili se pak izražava vrlo slikovito: »Drijemaju na jastucima vječnosti i evanđelja, a puštaju da se politički, socijalni i ekonomski život razvija bez praktičnog vodstva kršćanstva.«⁵²

Čini se da je u tom kontekstu Kuničić uspio spojiti svakidašnju djelatnost i kontemplaciju kao redovnika koji nastoji pomiriti teoriju i praksu, odnosno kontemplaciju i akciju. Naime, kontemplacija mu je omogućila definiranje ciljeva i svrhe ljudskog življenja. Stoga mu se zauzimanje za sve ljude iz kršćanske perspektive nameće kao posve logičan slijed onoga o čemu je meditirao. On ustaje protiv lažne slobode koju propovijeda komunizam i protiv posljedica takva shvaćanja u konkretnom životu.

»Sloboda od socijalnih, vjerskih, humanih zakona stvorila je sebičnost, okrutnost. Divlja konkurencija ide samo za dobitkom, cilj joj je samo profit.«⁵³ Ono do čega je Kuničiću posebno stalo jest status ljudske osobe kao odgovornog i slobodnog subjekta. Čovjek je kao *animal rationale* duhovno, duševno, voljno i osjetilno biće koje je neovisno o bilo kojem društvu i nositelj odgovornosti za sva svoja djela. U tom smislu posjeduje neotuđiva prava koja mu nitko ne bi smio pogaziti. U svakom trenutku Kuničić se trudi harmonizirati odnose među ljudima, to jest umanjiti postojeće nepravde između bogatih

⁵⁰ *Isto*, 18.

⁵¹ *Isto*, 55.

⁵² *Isto*, 40.

⁵³ *Isto*, 21.

i siromašnih. Svjestan je da to komunizam neće učiniti jer je on lažna ideologija. »Gdje je odveć jako treba ublažiti, gdje je odveć slabo treba ojačati. Njezina je dužnost da harmonizira napetost bogataša i slabost siromaha, pa bilo kojim granama oni pripadali.«⁵⁴ No nije sve ni u materijalnim, odnosno gospodarskim odnosima. Postoje područja ljudskog bića do kojih ne može doprijeti jedino i isključivo pravda. »Ljudi pak imaju mnogo unutarnjih, nevidljivih, različitih potreba, do kojih pravda ne može doprijeti. Tamo dopire ljubav. I mora doprijeti, da izgladi što treba izgladiti; da izjednači prekomjerne nejednakosti i suprotnosti.«⁵⁵ Na stranicama ovog djela nailazimo i na Kuničićevu pohvalu sela, odnosno seoskog življenja, jer selo predstavlja dušu svake domovine. »Na selu nalazimo dušu domovine. Tu je ona okupljena oko svoga zemljišta, koje seljaku pruža najveće blago. Selo čuva vjekovne slavne tradicije, kroz koje tako jasno govori povijest. Uvijek će seoski govor, nošnja, jednostavnost, štednja, pjesma, duboka i odana vjera, poštenje biti zrcalo, u kojemu će se zrcaliti pravo lice naroda. Tu će kucati srce domovine i u budućnosti, kao što je kucalo i do sada.«⁵⁶

Odgovore na temeljna pitanja svakog čovjeka komunizam ne može dati. On je prepun lažnih obećanja. Zato, prema Kuničiću, »komunizam ubija u čovjeku slobodu savjesti, pa onda obećaje, da će ga usrećiti. Sličan je liječniku, koji bi htio izvaditi čovjeku srce, da ga ozdravi. Komunizam je karikatura slobode.«⁵⁷ No ipak ono što Kuničića najviše boli jest stav komunizma protiv religije, odnosno njegova borba protiv Crkve i čovjeka onako kako ga kršćanstvo poima. Religija, prema marksizmu, spada u područje iluzija, čistog idealizma, sanjarija i ludorije. Tu borbu Kuničić uspoređuje s borbom protiv ljudske naravi. »Ovu borbu protiv religije moramo nazvati borbom protiv naravi. Zato ova borba ne će imati uspjeha, jer konačno borba protiv naravi jest borba protiv samoga Stvoritelja. Istina je, da se prava ljudska narav ne može nikada promijeniti. Čežnja za spoznajom objektivne istine, čežnja za Beskonačnim, za konačnom i potpunom srećom, čežnja za Bogom nikada se ne može istrijebiti iz ljudskog srca. Nikakvi vremenski surogati ne mogu umiriti čovječji nemir za vječnošću. Borba protiv religije možda su nesvjesni trzaji duše, koja teži za Onim koga progoni ...«⁵⁸

⁵⁴ *Isto*, 29.

⁵⁵ *Isto*, 35.

⁵⁶ *Isto*, 29.

⁵⁷ *Isto*, 45.

⁵⁸ *Isto*, 41.

Naposljetku Kuničić navodi nekolicinu crkvenih dokumenata (*Rerum Novarum, Quadragesimo anno, Divini Redemptoris*) koji progovaraju o fenomenu komunizma i koji nadopunjavaju ono što je i naš autor u ovom djelu jezgrovitio i ukratko problematizirao.

Zaključak

1. Svoj trojici hrvatskih dominikanaca koje smo u ovom prikazu nastojali njihovim djelima osvjeteliti i približiti zajedničke su neke stvari. Riječ je o kritičkim duhovima koji se nisu bavili kritikom radi kritike, nego zato što su to smatrali sredstvom *par excellence* obavljanja svoje propovjedničke i kršćanske službe.
2. Uvidjeli su da su totalitarne i prevladavajuće ideologije 20. stoljeća – ideologija nacionalsocijalizma, fašizma, boljševizma i komunizma zapravo u sebi samovoljne izmišljotine koje su teoretski nedosljedne i u praksi katastrofične.
3. Osnovni je problem svih tih ideologija, prema mišljenju naše trojice dominikanaca, taj što one daju prednost materiji pred duhom, i svemu što iz toga proizlazi.
4. Sva trojica u skladu s time izlažu kršćansku antropologiju koja, u krajnjim dometima, ostaje ideal koji se može ostvariti nasuprot prevladavajućim antropologijama koje su, nažalost, u 20. stoljeću pokazale koliko su štetne i pogubne.
5. Kao vjerni sinovi sv. Dominika sva trojica prihvaćaju nešto od duha dominikanskog Reda koji u intelektualnom smislu puno baštini od nauka svetog Tome Akvinskog i Alberta Velikog. Oni su njegovi nasljedovatelji u smislu načela i u smislu slobode u kojoj su oblikovani.
6. Ovim je totalitarnim ideologijama bilo zajedničko to da su u većoj ili manjoj mjeri zastupale materijalizam koji ne samo teoretski poriče postojanje bilo kakva duhovnog svijeta nego i konkretno u praksi teži ostvariti tako postavljeni nazor na svijet. Da su naša trojica dominikanaca bili u pravu to možemo danas vidjeti mi koji, na sreću, nismo sudjelovali u tim tragičnim vremenima zaborava Boga i čovjeka.
7. Danas, kao ni tada, nije privlačno spekuliranje ni teoretiziranje. Međutim, Hijacint Bošković, Dominik Barač i Jordan Kuničić nisu spekularili radi spekulacije, nego su se osvrtni na ono što je životno važno ne samo u njihovu životu nego i sudbonosno za živote mnogih koji su bili svjedoci tih vremena.

8. Nije čudno da su, prema nauku svetog Tome Akvinskog, dali istaknuto mjesto načelu svrhovitosti koje je zapravo usko povezano sa samim smislom ljudskog življenja. Jer ako to nije tako, onda je ovaj svijet tek puka pozornica slučajnosti i apsurdna.
9. Svi su bili složni u mišljenju da su ove ideologije polučile takve učinke i zbog toga što kršćanstvo nije bilo u dobroj mjeri onakvo kakvo bi u svom izvornom značenju trebalo biti.
10. Svi su zamijetili da su se oni koji su se predstavili nositeljima svjetskog spasa u konačnici prometnuli u neman koja prijete temeljima svijeta.

Summary

THREE CROATIAN DOMINICANS (HIJACINT BOŠKOVIĆ, DOMINIK BARAČ AND JORDAN KUNIČIĆ) ABOUT TOTALITARIAN IDEOLOGIES OF THE 20TH CENTURY

Alojz ČUBELIĆ

Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb
Vlaška 38, p.p. 432, HR – 10 001 Zagreb
alojz@dominikanci.hr

This article deals with three Dominicans from Croatian regions and their opinions of totalitarian ideologies of the 20th century. It is not difficult to notice that ideologies such as national-socialism, fascism, Bolshevism and communism were catastrophic in practise. What is a key point in fact is a critical point of view in certain historical contexts. This sort of political philosophy which became quite actual in the thirties of the 20th century is reflected in the works of these Croatian Dominicans - Hijacint Stjepan Bošković, Dominik Barač and Jordan Kuničić. They proved to be independent thinkers who were not swept by the »spirit of the times« but ventured above regular forms of official templates of thought and action. Finally, their speculations show that in the Christian treasury there is enough wealth to act mildly throughout all times and in all contexts. Ovo je moj prijedlog. Prekontrolirati smisao rečenice.

Key words: *totalitarianism, ideology, fascism, national-socialism, Bolshevism, communism.*